

अप्रिय उपन्यासमा अस्तित्ववादी वरणस्वतन्त्रता

श्रीधर न्यौपाने, उपप्राध्यापक, नेपाली विभाग पृथ्वीनारायण क्याम्पस, पोखरा

Mail : shreedhar137@gmail.com

प्रस्तुत लेख ध्रुवचन्द्र गौतमद्वारा लिखित अप्रिय उपन्यासको अस्तित्ववादी जीवनदृष्टिको मूलभूत प्रतिमान वरणस्वतन्त्रताका कोणबाट गरिने विश्लेषणमा केन्द्रित रहेको छ । आफ्नो मूल्यका लागि छनोटको स्वतन्त्रता प्राप्त गरेको मानिसले चिन्ताको सामना गर्दै जिम्मेवारी वहन गर्नुपर्छ भन्ने मान्यता अस्तित्ववादी वरणस्वतन्त्रताको रहेको छ । अप्रिय उपन्यासमा वरणस्वतन्त्रताको अभिव्यक्ति किन गरिएको हो भन्ने शोध प्रश्नको समाधान गर्ने उद्देश्यले यो लेख तयार गरिएको हो । बहुसत्यमा आधारित यो लेख गुणात्मक अनुसन्धानका रूपमा रहेको छ । अप्रिय उपन्यासमा वरणस्वतन्त्रता तत्त्वमीमांसाका रूपमा रहेको यस अध्ययनमा शोधदर्शनसँग सम्बद्ध तत्त्व, ज्ञान र मूल्यमीमांसाका विचमा सङ्गति कायम गरी लेखलाई पूर्णता प्रदान गरिएको छ । अप्रिय उपन्यासबाट सङ्कलित तथ्यलाई वरणस्वतन्त्रताका कोणबाट विश्लेषण गरी ज्ञाननिर्माण गरिएको छ । उपन्यासको विश्लेषणका लागि वरणस्वतन्त्रताको मर्मअनुकूल मूल्यको खोजी, चिन्ताको अभिव्यक्ति र जिम्मेवारीबोधजस्ता उपकरणलाई चयन गरिएको छ । उपन्यासका तथ्यका आधारमा अस्तित्ववादी वरणस्वतन्त्रताको विश्लेषण गरिएकाले निगमनात्मक शोधविधिको अवलम्बन यस अध्ययनमा गरिएको छ । अध्ययनका लागि आवश्यक प्राथमिक र द्वितीयक स्रोतका सामग्रीको सङ्कलन पुस्तकालय र ईपुस्तकालयबाट गरिएको छ । मूल्यका लागि सक्रिय रहँदा आइपने दुश्चिन्ताबाट विचलित नभई जिम्मेवारी वहन गर्नुपर्छ भन्ने लोकका लागि हितकारी ज्ञानको सञ्चार यस उपन्यासले गरेको छ भन्ने निष्कर्ष यस अध्ययनको रहेको छ । अस्तित्ववादी वरणस्वतन्त्रताको मान्यताबमोजिम निर्मित उपकरणका आधारमा गरिएको यो अध्ययन अन्य अध्येताका लागि सहयोगी हुनु यस अध्ययनको उपलब्धि रहेको छ ।

शब्दकुञ्जी : चिन्ता, जिम्मेवारी, मूल्य, रिक्तता, वरणस्वतन्त्रता

१. विषयपरिचय

बहुमुखी प्रतिभासम्पन्न स्रष्टा ध्रुवचन्द्र गौतम (२०००) नेपाली साहित्यको उपन्यासका क्षेत्रमा विशिष्ट स्रष्टाका रूपमा सम्मानित छन् । 'आख्यानपुरुष' (२०६०) र 'आविष्कारी आख्यानकार' (२०७९, पौष ३) ले सम्मानित गौतमको साहित्यिक यात्राको आरम्भ वि.सं. २०२० मा कविता विधाका माध्यमबाट भएको देखिन्छ । साहित्यका सबै विधामा सशक्त रूपमा कलम चलाउने गौतमको आख्यानयात्रा वि.सं. २०२० बाट भए पनि उपन्यासका क्षेत्रमा

भने वि.सं. २०२४ बाट सार्वजनिक भएका हुन् । पचपन्न वर्षको उपन्यास लेखनयात्रामा अट्टाइसओटा उपन्यास सिर्जना गरेका गौतमले आफ्ना उपन्यासको स्वर र शिल्पमा नवीनताको खोजी र प्रयोग गरी आफूलाई आविष्कारी आख्यानकारका रूपमा स्थापित गराएका छन् । समाजमा देखिएका विकृति र बेथितिप्रति तीखो व्यङ्ग्य गर्न सिकालु गौतमले उपन्यास लेखनको आरम्भदेखि नै प्रयोग गर्दै आएको अस्तित्ववादी जीवनदृष्टिलाई कम बढी मात्रामा आफ्ना सबै उपन्यासमा प्रयोग गरेको देखिन्छ ।

जीवनजगतको व्यापक पक्षलाई आख्यानत्मक रूपमा प्रस्तुत गरिने गद्यमय साहित्यक विधा उपन्यासमा गौतमले उपन्यास लेखनको आरम्भदेखि नै अस्तित्ववादी जीवनदृष्टिलाई प्रयोग गर्दै आएका छन् । उनको एक्काइसौँ उपन्यास *अप्रियमा* मूलतः प्रमुख पात्रले आफ्नो मूल्यका लागि निरन्तर सङ्घर्ष गरेको कुरालाई प्रस्तुत गरिएको छ । मानिसले आफ्नो मूल्यका लागि स्वतन्त्रता र उत्तरदायित्वलाई वहन गर्नुपर्छ भन्ने किर्केगार्डद्वारा प्रस्तुत मान्यतालाई सार्त्रले थप व्याख्या गरेका छन् । स्वतन्त्रताको उपयोग गरेर मात्र मानिसले मूल्य स्थापित गर्न सक्छ भन्ने हाइडेगरको मान्यता तथा मूल्यका लागि मानिसले विद्रोह गर्नुपर्छ भन्ने कामुको मान्यता मानव स्वतन्त्रतासँगै सम्बद्ध रहेको देखिन्छ । गौतमद्वारा लिखित *अप्रिय* उपन्यासमा अस्तित्ववादी दर्शनको अभिव्यक्ति भएको जानकारी पूर्वअध्येताका सामग्रीको अध्ययनबाट प्राप्त भएको तथा अस्तित्ववादी वरणस्वतन्त्रताका कोणबाट गरिने अध्ययनको भने रिक्तता देखिएको छ । तसर्थ *अप्रिय* उपन्यासमा प्रस्तुत वरणस्वतन्त्रतालाई मुख्य शोध्य समस्या बनाई निर्मित *अप्रिय* उपन्यासमा वरणस्वतन्त्रताको अभिव्यक्ति किन गरिएको हो भन्ने शोध्य प्रश्नको समाधान गर्ने उद्देश्य यस अध्ययनमा राखिएको छ । अस्तित्ववादी जीवनदृष्टिको प्रतिमान वरणस्वतन्त्रताको मान्यता अनुरूप निर्मित उपकरणलाई आधार बनाई गरिएको यो अध्ययन नवीन, मौलिक र प्राज्ञिक दृष्टिले समेत औचित्यपूर्ण देखिएको छ । अस्तित्ववादी वरणस्वतन्त्रताका कोणबाट *अप्रिय* उपन्यासको अध्ययन गर्नु यस अध्ययनको क्षेत्र रहेको छ । *अप्रिय* उपन्यासमा अभिव्यक्त वरणस्वतन्त्रताको विश्लेषणका लागि निर्मित उपकरणहरू मूल्यको प्राप्ति, चिन्ताको अभिव्यक्ति र जिम्मेवारीबोध रहेका छन् । मानिसले मूल्यका लागि नै छनोटको स्वतन्त्रता उपयोग गरेको हुन्छ भन्ने मान्यता मूल्यको प्राप्ति हो । मूल्यका लागि गरेको छनोटपश्चात् मानिसले भोग्नुपर्ने समस्या चिन्ताको अभिव्यक्ति हो भने जीवनमा सङ्घर्ष गर्दा समस्या आइपरे पनि जिम्मेवारी वहन गर्नुपर्छ भन्ने मान्यता नै जिम्मेवारीबोध हो । प्रस्तुत अध्ययनमा बहुसत्यलाई विश्वास गरिएकाले गुणात्मक अनुसन्धान विधिको अवलम्बन गरिएको छ । अस्तित्ववादी वरणस्वतन्त्रता यस अध्ययनको तत्त्वमीमांसाका रूपमा रहेको भने त्यसलाई विवेच्य उपन्यासबाट तथ्य सङ्कलन गरी ज्ञान निर्माण गरिनु यस अध्ययनको ज्ञानमीमांसा हो । विश्लेषणका लागि निर्मित सम्पूर्ण उपकरणलाई समान महत्त्व दिनु यस अध्ययनको मूल्यमीमांसा रहेको छ । यस अध्ययनमा उपन्यासबाट प्राप्त तथ्य, सूचना र ज्ञानका आधारमा अस्तित्ववादी वरणस्वतन्त्रताको अध्ययन गरिएकाले निगमनात्मक शोधविधि

अवलम्बन गरिएको छ । अध्ययनका लागि आवश्यक प्राथमिक र द्वितीयक स्रोतका सामग्रीको सङ्कलनको स्रोत पुस्तकालय र ईपुस्तकालयलाई बनाइएको छ ।

अग्रिय उपन्यासमा मानिसले स्वतन्त्रता र जिम्मेवारीलाई वहन गर्नुपर्छ भन्ने अस्तित्ववादी मान्यताको अभिव्यक्तिका निमित्त अस्तित्ववादी वरणस्वतन्त्रता अभिव्यक्त गरेको देखिन्छ । मूलतः प्रमुख पात्र केशवप्रसादले मूल्यका लागि आफूलाई स्वतन्त्र निर्णयमा सक्रिय गराएको र यसै निर्णयका कारण सिर्जित चिन्ताको सामना गरी जिम्मेवारी वहन गरेको देखिन्छ । मानिस आफ्नो मूल्यका लागि आफैँ सक्रिय रहँदा आइपर्ने चिन्ताबाट विचलित नभई निरन्तर सङ्घर्ष गरी जिम्मेवारी वहन गर्नुपर्छ भन्ने लोकका लागि हितकारी ज्ञानको सञ्चार यस उपन्यासले गरेको छ, भन्ने निष्कर्ष यस अध्ययनको रहेको छ । अस्तित्ववादी वरणस्वतन्त्रताको मर्मअनुकूल निर्माण गरिएका उपकरणका आधारमा गरिएको यो अध्ययन अन्य अध्येताका लागि उपयोगी हुनु यस अध्ययनको प्राप्ति रहेको छ ।

२. शोधविधि

प्रस्तुत अध्ययनमा निगमनात्मक शोधविधि र पाठविश्लेषण पद्धतिको अवलम्बन गरिएको छ । अध्ययनका लागि आवश्यक प्राथमिक र द्वितीयक स्रोतका सामग्रीको सङ्कलनको स्रोत पुस्तकालय र ईपुस्तकालयलाई बनाइएको छ । यस अध्ययनमा अवलम्बन गरिएको शोधदर्शन र सैद्धान्तिक पर्याधारका बारेमा अलगअलग उपशीर्षकमा तल चर्चा गरिएको छ :

२.१ शोधदर्शन

बहुसत्यमा विश्वास गरिएकाले प्रस्तुत अध्ययन गुणात्मक अनुसन्धानमा आधारित रहेको छ । अस्तित्ववादी वरणस्वतन्त्रता यस अध्ययनको तत्त्वमीमांसा हो । तत्त्वमीमांसामा सत्य मानिएका कुरालाई विवेच्य उपन्यासबाट सङ्कलित तथ्यका आधारमा व्याख्या विश्लेषण गरी ज्ञाननिर्माण गरिनु यस अध्ययनको मूल्यमीमांसाका रूपमा रहेको छ । अध्ययनको गहिराइमा पुग्नाका लागि निर्मित मूल्यको प्राप्ति, चिन्ताको अभिव्यक्ति र जिम्मेवारीबोधलाई समान महत्त्व दिनु यस अध्ययनको मूल्यमीमांसाका रूपमा रहेको छ । गुणात्मक अनुसन्धानको मर्मअनुकूल नै शोधदर्शनका उपकरणहरूका विचमा एकता कायम गरी यस अध्ययनलाई पूर्णता प्रदान गरिएको छ ।

२.२ सैद्धान्तिक पर्याधार

मानिसले आफ्नो अस्तित्वका लागि छनोट गर्ने स्वतन्त्रतना प्राप्त गरेको छ भन्ने अस्तित्ववादी जीवनदृष्टिको मूलभूत मान्यता नै वरणस्वतन्त्रता हो । पाश्चात्य चिन्तनपरम्परामा सोह्रौँ शताब्दीका देकार्त र अठारौँ शताब्दीका हेगेलले ईश्वरीय सत्ताका सामु मान्छेको कुनै अस्तित्व नभएको ठान्दै मानव अस्तित्वलाई अवमूल्यन गरिरहेका अवस्थामा त्यसको प्रतिवाद गर्दै हेगेलका शिष्य डेनिस धार्मिक चिन्तक सौरिन किर्केगार्डले

उन्नाइसौं शताब्दीमा अस्तित्ववादी जीवनदृष्टिको प्रारम्भ गरेको देखिन्छ । मानिसले आफ्नो अस्तित्वका लागि स्वतन्त्रता रोज्न बाध्य रहेको हुन्छ भन्ने किर्केगार्डको मान्यतालाई हाइडेगर, सार्त्र, कामुले थप व्याख्या गरेको देखिन्छ । सीमा अतिक्रमण गरेर मान्छे आफू केही हुनका लागि गर्ने प्रयत्न नै स्वतन्त्रता हो । यही स्वतन्त्रताको वरणद्वारा मान्छेले मूल्य सृष्टि गरेको हुन्छ (प्रधान, सन् १९७१, पृ. ७५-७६) । मानिसले आफ्नो जीवनमा रिक्तताको बोध गरेपश्चात् उसको चेतनामा आफू केही बन्ने कुराप्रतिको सचेतता जागृत भएको हुन्छ । यही अवस्थामा उसले गर्ने स्वतन्त्र निर्णय नै उसको निर्मितिका लागि प्रभावकारी भूमिका निर्वाह गरेको हुन्छ भन्ने मान्यता अस्तित्ववादी वरणस्वतन्त्रताको रहेको छ ।

मूल्य भनेको मानिसले निर्धारण गरेको उद्देश्य भएकाले त्यसको प्राप्तिका लागि ऊ विसङ्गतिको खाडलमा प्रवेश गर्नेपर्ने तर्क अस्तित्ववादी जीवनदृष्टिको रहेको छ । मानिस स्वतन्त्रतालाई वरण गर्न बाध्य रहेको छ । त्यस स्वतन्त्रताको उपयोगपश्चात् उत्तरदायित्वलाई समेत उसले वहन गर्नुपर्ने अनिवार्यता रहेको हुन्छ (Sartre, n. d., p. 553) । मूल्यका लागि गरेको स्वतन्त्र निर्णयपश्चात् उसको जीवनमा अनेक समस्याको शृङ्खला आइपर्ने भएकाले मानिसमा चिन्ता देखिएको हुन्छ । यसो भए पनि आफूले पूरा गर्नुपर्ने जिम्मेवारीबाट ऊ अलग रहन पाउँदैन । मान्छेको भाग्यको प्रतिनिधित्व गर्ने स्वतन्त्रताको उपयोग गरेपछि ऊ आफू र संसारप्रति नै उत्तरदायी बन्नुपर्छ (Sartre, 1957/2011, p.n.d) । मान्छेले गरेको छनोट उसका लागि मात्र नभएर समग्र मानवका लागि नै हुने भएकाले ऊ संसारप्रति नै उत्तरदायी बन्नुपर्छ भन्ने तर्कलाई सार्त्रले अगि सारेको देखिन्छ । उत्तरदायित्वबोध गर्नुपर्ने वेदनाका कारण मानिसमा चिन्ता उत्पन्न हुन्छ (शर्मा, सन् १९९३, पृ. १९७) । दायित्वबोधबाट विमुख मानिसले मूल्यप्राप्तिको यात्रा तय गर्न सक्दैन । मानिस आफूले लिएको लक्ष्यको प्राप्तिका लागि जीवनमा कर्म, सङ्घर्ष गरिरहेको हुन्छ । त्यस्तो अवस्थामा उसको जीवनमा आइपरेका जटिल परिस्थितिप्रति उसले जिम्मेवारी वहन गर्नुपर्छ । आफ्नो अस्तित्वका लागि मानिस स्वतन्त्रता र उत्तरदायित्वको विसङ्गतिको कुण्डमा होमिनुपर्छ (त्रिपाठी, २०३०/२०४९, पृ. १३१) । स्वाभाविक रूपमा स्वतन्त्रता मानिसका लागि पीडाको विषय हो तर पनि मूल्यका लागि यसलाई अवलम्बन गर्न मानिस बाध्य रहेको हुन्छ । अस्तित्वका लागि मानिस विद्रोही हुनुपर्छ (Camus, 1956/1991, p. n.d) । अन्यले आफूलाई वस्तुका रूपमा लिँदै अस्तित्वमाथि बाधा पुऱ्याएका अवस्थामा त्यसको प्राप्तिका लागि गरिने सचेत किसिमको प्रतिरोध नै विद्रोह हो । यो कुनै विध्वंस नभई आफ्नै मूल्यका लागि गरिएको सचेत प्रयास हो भन्ने तर्क कामुको रहेको छ ।

जीवनमा रिक्तताको बोध गरेपछि मात्र मानिसले आफू बन्ने कुराप्रति सचेतता देखाएको हुन्छ । मानिस जड भविताका अवस्थामा रहँदा आफू बन्ने कुराप्रति सचेतता नदेखिने तर चित् भविताको सक्रियतासँगै मानिस आफू बन्ने कुराप्रति सचेत बनेको हुन्छ । चित् भविताको जागृतिका लागि मानिसमा रिक्तताको बोध हुनुपर्छ । यसैको बोधका कारण नै मानिस आफ्नो निजत्वका लागि त्रासजन्य गतिविधिमा प्रवेश गरेको हुन्छ । तसर्थ

स्वतन्त्रता पीडा र चिन्ताको आधार हो भन्ने मान्यता अस्तित्ववादी जीवनदृष्टिको रहेको छ । मानिस वस्तु नभएकाले यही जगत्मा रहेर आफू हुनुको सार्थकताका लागि प्रयत्न गरेको हुन्छ । मान्छेको मूल्यका लागि स्वतन्त्रता महत्त्वपूर्ण आधारका रूपमा रहेको हुन्छ, भन्ने धारणा हाइडेगरको रहेको छ (सक्सेना र मिश्र, सन् १९८८, पृ. २०६-२०७) । समाजका गतिविधि, मूल्य मान्यता स्वाभाविक लागेका अवस्थामा मानिसमा आफू बन्ने कुराप्रतिको सचेतता जागृत भएको हुँदैन । आफ्नो जीवनलाई सार्थक पार्नाका लागि मानिस नै सक्रिय बन्नुपर्छ । हामीले अर्थ नदिएसम्म जीवन र मूल्य केही पनि होइनन् (Sartre, 1947/2007, 51) । सुरुमा केही नभएको रिक्त मानिस आफ्नो निर्णय र कर्मले आफैलाई परिभाषित गर्ने भएकाले त्यसका लागि स्वतन्त्रताको उपयोग आवश्यक देखिएको हो ।

मानिसले आफ्नो मूल्यका लागि अवलम्बन गर्ने वरणस्वतन्त्रताका सम्बन्धमा किर्केगार्ड, हाइडेगर, सार्त्र र कामुले घनीभूत रूपमा चर्चा गरेको देखिन्छ । मूल्यको प्राप्तिमा निमित्त मानिसले छनोटको स्वतन्त्रता प्राप्त गरेको हुन्छ । आफू बन्ने प्रक्रियामा स्वतन्त्र निर्णय गर्दै सक्रिय रहँदाका अवस्थामा मानिसले अनेक समस्या र चिन्तालाई भोग्नुपर्छ । यस्तो सङ्कटका स्थितिबाट पलायन हुने छुट मानिसलाई छैन । स्वतन्त्रताको भुमरीमा प्रवेश गरेपछि आइपर्ने सङ्कटप्रति जिम्मेवारी वहन गर्नुपर्छ, भन्ने मान्यतासँग वरणस्वतन्त्रता सम्बन्धित देखिन्छ । किर्केगार्डले प्रस्तुत गरेको स्वतन्त्रता र उत्तरदायित्व, हाइडेगरले मूल्यका लागि स्वतन्त्रताको उपयोग गर्नुपर्ने कुरा, सार्त्रले प्रस्तुत गरेको स्वतन्त्रता र उत्तरदायित्वको कुरा तथा कामुले प्रस्तुत गरेको विद्रोहको कुरा मान्छेको मूल्यसँग नै सम्बद्ध रहेको देखिन्छ ।

३. अस्तित्ववादी वरणस्वतन्त्रताका कोणबाट *अप्रिय* उपन्यासको विश्लेषण

नेपाली साहित्यमा 'आख्यानपुरुष' र 'आविष्कारी आख्यानकार' का रूपमा सम्मानित डा. ध्रुवचन्द्र गौतमद्वारा लिखित उन्नाइसौँ उपन्यास *अप्रिय* (२०६७) मा अस्तित्ववादी जीवनदृष्टिअन्तर्गतको महत्त्वपूर्ण मान्यता वरणस्वतन्त्रताको अभिव्यक्ति सशक्त रूपमा भएको देखिन्छ । काठमाडौँ उपत्यकामा निम्नमध्यम वर्गीय परिवारका सदस्यले आफ्नो मूल्यको रक्षाका लागि गर्नुपर्ने सङ्घर्षलाई यस उपन्यासमा विषयबद्ध गरिएको छ । यस उपन्यासमा मूलतः प्रमुख पात्र केशवप्रसादले पारिवारिक जिम्मेवारीलाई पूरा गरी आफ्नो मूल्य सुरक्षित गर्ने प्रयत्न स्वरूप लेखक राम उपाध्यायको उपन्यासको पात्र बनाउने प्रस्तावलाई स्वीकार गर्दा भोग्नुपरेको चिन्ता र वहन गरेको जिम्मेवारी तथा अर्को पात्र राम उपाध्यायले सिर्जनाका माध्यमबाट आफ्नो मूल्य प्राप्तिका लागि केशवप्रसादलाई पात्र बनाउनका लागि गरेको निर्णयका कारण भोग्नुपरेको चिन्ता र वहन गरेको जिम्मेवारीलाई आख्यानसँग सम्बद्ध गराई वरणस्वतन्त्रता अभिव्यक्त गरेको देखिन्छ । यी दुई पात्रलाई केन्द्रमा राखी यस उपन्यासमा अभिव्यक्त वरणस्वतन्त्रताको विश्लेषणका लागि निर्धारित मूल्यको प्राप्ति, चिन्ताको अभिव्यक्ति र जिम्मेवारीबोधका कोणबाट यहाँ अध्ययन गरिएको छ :

३.१ मूल्यको प्राप्ति

अप्रिय उपन्यासमा आद्यान्त प्रमुख भूमिका निर्वाह गरिरहेको निम्नमध्यम वर्गीय पात्र केशवप्रसादले जीवनमा भोग्नुपरेको अभावका कारण सिर्जित समस्याबाट प्रताडित भए पनि आफ्नो मूल्यका लागि निरन्तर सङ्घर्ष गर्नाका लागि गरेको प्रतिबद्धताले अस्तित्ववादी जीवनदृष्टिलाई अभिव्यञ्जित गरेको छ । स्नातक उत्तीर्ण यो पात्र पानीअड्डामा सुब्बाङ्गीको जागिरका भरमा ठुलो परिवारका आवश्यकता पूरा गर्ने जिम्मेवारीका कारण सङ्कटमा परेको देखिन्छ । कार्यालयमा हुने गरेका घुसखोरी प्रवृत्तिबाट टाढा रहेको, कर्ममा विश्वास गर्ने यस पात्रले परिवार धान्नाका लागि कार्यालयका अतिरिक्त हाकिमका घरमा समेत काम गर्नु, छोरीहरू बढ्दा चिन्ता प्रकट गर्नुले यसको कमजोर आर्थिक अवस्थालाई बोध गराएको देखिन्छ । इमानदार बनेर कर्ममा सक्रिय रहँदा पनि आफ्नो परिवारलाई खुसी राख्न नसकेका कारण यस पात्रमा जीवनप्रति नै व्यर्थता अनुभूत गर्दै जीवन विसर्जन गर्ने मनस्थिति बनाए पनि अभावसँग सङ्घर्ष गरेकी पत्नीको स्मरण र जीवनमा सङ्घर्ष गर्ने प्रतिबद्धता अनुरूप आत्महत्याको सोचलाई परिवर्तन गर्नुले ऊ आफ्नो मूल्यप्रति सचेत रहेको छ भन्ने कुरा स्पष्ट भएको छ ।

बाँच्दा, आफ्नो परिवारसहित कुनै लडाइँमा सामेल त भएजस्तो हुन्छ । .... म लडाइँमा सामेल हुन भनेर जीवित, एक पटक फेरि जीवित बनेर फर्केँ । .... जीवनमा युद्ध गर्न । जीवनसित युद्ध गर्न । त्यसपछि अन्य कुरा पुनः यथावत् रहे । आत्महत्याको भावलाई भने जीवनबाट खेद्न समर्थ भएँ (गौतम, २०६७/२०६९, पृ. १४) ।

कर्ममा सक्रिय रहँदा पनि जीवनमा आइपरेका अभावको शृङ्खलाबाट मुक्त हुन असमर्थ रहेका अवस्थामा जीवन नै विसर्जन गर्ने मनस्थितिमा पुगेको केशवप्रसादले आफूले रोजेको बाटो उपयुक्त नभएको ठान्दै जीवनमा नै सङ्घर्ष गर्ने प्रतिबद्धता अस्तित्वका लागि गरेको निर्णय हो भन्ने कुरा स्पष्ट भएको छ । दर्शनमा आधारित शक्तिशाली यस उपन्यासमा जीवन, शरीर र आत्माको अस्तित्वको दर्शन अभिव्यक्त भएको छ (भट्टराई, २०६७/२०६९, पृ. भूमिका खण्ड क) । मानिसले जीवनमा सङ्घर्ष गर्नु र बाँच्नु व्यर्थ हो भन्ने कुरा उसलाई थाहा छ । यसो भए पनि यही जीवनमा नै मानिसले आफूलाई बनाउने भएकाले जीवनबाट भाग्नु उपयुक्त होइन भन्ने मान्यता अनुरूप जीवनमा सङ्घर्ष गर्ने निर्णय गर्नुले ऊ आफ्नो मूल्यका लागि सचेत छ भन्ने कुरा स्पष्ट भएको छ ।

मानिस आफ्नो मूल्यका लागि स्वतन्त्र निर्णयमा सक्रिय भएको हुन्छ भन्ने अस्तित्ववादी जीवनदृष्टिको मान्यतालाई *अप्रिय* उपन्यासमा प्रमुख भूमिका निर्वाह गरेको पात्र केशवप्रसादले लेखक राम उपाध्यायको उपन्यासको पात्र बन्नाका लागि गरेको आग्रहलाई स्वीकार गरेको सन्दर्भले समेत पुष्टि गरेको छ । वंशानुगत गरिबीको चपेटामा परेको पात्र केशवप्रसादले सुब्बाङ्गीको जागिरका भरमा आठ जनाको परिवार चलाउनुपर्ने बाध्यताबाट प्रताडित बनेका अवस्थामा लेखकको उपन्यासको पात्र बनेवापत केही आर्थिक सहयोग प्राप्त हुने देखिएपछि नै त्यस प्रस्तावलाई स्वीकार गरेको देखिन्छ । “म स्वतन्त्र बाँच्छु, ऊ स्वतन्त्र लेच्छु । मेरो आधार लिन्छ

भने लेओस् । आधार लिनु भनेको शरीरको मासु नै काटेर लिनु होइन ? .... त्यसमा यो लेखक सरकारले दिन नसकेको राहत दिन आउँछ भने ... खराब के छ” (गौतम, २०६७/२०६९, पृ. ३१-३२) ? जागिर र हाकिमका घरमा गरिएका अतिरिक्त कामले समेत केशवप्रसादको जीवनमा आइपरेको आर्थिक जटिलताको समाधान हुन नसकेका अवस्थामा रकम पाइने आभिलाषा सदृश लेखकको उपन्यासको पात्र बन्ने कुरामा मञ्जुर हुनुमा ऊ आफ्नो मूल्यका निमित्त प्रतिबद्ध रहेको छ भन्ने कुरा स्पष्ट भएको छ । प्रयोगकै सिलसिलामा अस्तित्ववादी चिन्तन प्रस्तुत गर्ने गौतमले यस उपन्यासमा पनि त्यस दृष्टिलाई प्रयोग गरेको देखिन्छ (पाण्डे, २०६८/२०७६, पृ. २६८) । मानव अस्तित्व सुरक्षित रहेपछि मात्र ऊ बन्ने प्रक्रियमा सक्रिय बन्छ भन्ने मान्यताबमोजिम नै केशवले आफू र आफ्नो परिवारको अस्तित्वका लागि लेखकको आग्रहलाई स्वीकार गरेको देखिन्छ ।

विवेच्य उपन्यासको अर्को पात्र लेखक राम उपाध्यायले आफ्नो मूल्य स्थापनाका लागि केशवप्रसादलाई पात्रका रूपमा प्रयोग गर्ने निर्णय गरेको छ । मानिसका दैनिक गतिविधि, सुख, दुःख, करुण क्षण तथा उनीहरूका सोचाइका बारेमा गहन ढङ्गले बोध गरी त्यसलाई आफ्नो मौलिकतामा ढालेर उपन्यास सिर्जना गर्दा जीवन्त हुन्छ भन्ने कुराप्रति सचेत बन्दै केशवप्रसादलाई केही आर्थिक सहयोग गरी आफूले सिर्जना गर्न लागेको उपन्यासको पात्र बनाउने निर्णय आफ्नो निजत्वका लागि रहेको देखिन्छ ।

म जुन वर्गलाई लेख्न चाहन्छु, त्यसको तपाईंजति नमुना पात्र मैले भेटिदैनँ हाललाई’ .... लेखकले भन्यो, ‘तपाईंलाई लगेर उपन्यासको पानामा टाँस्ने होइन । तपाईंको जीवन जस्ताको तस्तै लेख्ने होइन । मेरो कल्पना यति धेरै हुन्छ, त्यो तपाईं नरहेर एउटा काल्पनिक पात्र नै मानिन्छ । मैले मलाई गर्ने आधारका रूपमा तपाईंलाई राख्ने हो । तपाईं आफ्नो स्वतन्त्र जीवन जसरी बाँचिरहनुभएको छ त्यसै गरी बाँच्नुहुन्छ । मेरो पात्र उपन्यासका पानामा अलग्ग बाँच्छ (गौतम, २०६७/२०६९, पृ. ३१) ।

जीवनजगत्का सत्यतालाई बोध गर्नाका लागि तिनका निकट रहनुपर्ने मान्यता अनुरूप नै लेखकले केशवप्रसादलाई पारिश्रमिक दिएर आफ्नो उपन्यासको पात्रका रूपमा चित्रण गर्ने कुरा गर्नु उसको स्वतन्त्रता रहेको देखिएको छ । केशवप्रसादको मौलिकता र स्वतन्त्रतामा बाधा पुग्न नदिने कुराप्रति विश्वस्त बनाउँदै आफ्नो उपन्यासको पात्र बनाउनका लागि लेखकले गरेको प्रयत्नले ऊ गहन सिर्जनाका माध्यमबाट आफ्नो मूल्य स्थापित गर्ने कुराप्रति सचेत रहेको छ भन्ने कुरा स्वतः स्पष्ट भएको छ ।

३.२ चिन्ताको अभिव्यक्ति

जीवनमा रिक्तताबोधपश्चात् मानिसले आफ्नो मूल्यका लागि गरेको निर्णयका कारण चिन्ता भोग्नुपर्छ भन्ने अस्तित्ववादी जीवनदृष्टिको मान्यतालाई अप्रिय उपन्यासको प्रमुख पात्र केशवप्रसादले लेखक राम उपाध्यायको उपन्यासको पात्र बन्ने निर्णय गरेपश्चात् अनेक समस्या, पीडा र चिन्ता भोग्न बाध्य भएको कुरालाई आख्यानात्मक रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ । आर्थिक जटिलताले शिथिल बने पनि कर्ममा विश्वास गर्ने, भ्रष्टीकरणको मार्ग

अवलम्बन नगर्ने सत् पात्रका रूपमा उपन्यासकारले यस पात्रलाई चित्रण गरे पनि लेखकले भने विलासी, भ्रष्ट, सन्तान वृद्धि गरेर नथाक्ने र हाकिमकी छोरीसँग अवैध सम्बन्ध राख्ने पात्रका रूपमा चित्रण गरेपछि उसको स्वाभिमानमा चोट पुगेको छ । “म भित्रभित्रै जटिलता अनुभव गर्न थालिसकेको थिएँ । कुनै षड्यन्त्र त गरिरहेको छैन यो ? यस्तो सोचन थालेको थिएँ । त्यही प्रसङ्गपछि पहिलो पटक म चिन्तित देखिएँ । पहिलो पटक मेरो लेखकप्रति अविश्वास अथवा आशङ्काको एउटा शुष्क विरुवा उम्र्यो” (गौतम, २०६७/२०६९, पृ. ३१) । कल्पनामा आएका कुरालाई प्रस्तुत गर्दा लेखकले कहिलेकाहीं यस्ता प्रकृतिका घटना समावेश गर्नुपर्छ भन्ने लेखकका विरुद्ध प्रतिवाद गर्ने केशवप्रसादको प्रयत्न पनि उसबाट लिने रकमका कारण विफल बनेको छ । आफ्नो जीवनमा रिक्तताबोध गरेको केशवप्रसादले मूल्यका लागि गरेको निर्णयका कारण सारा पीडाजन्य अनुभूतिको सामना गर्न बाध्य रहेको देखिन्छ ।

लेखक राम उपाध्यायको उपन्यासको पात्र बन्ने कुरालाई स्वीकार गर्दा केशवप्रसादले सुरुमा रमाइलो माने पनि पछि प्रशस्त समस्या भोग्न बाध्य भएको छ । प्रोस्टेट, मुटुजस्ता रोगको औषधीसमेत किन्ने हैसियत नभएको यस पात्रको आर्थिक दुरवस्थाको फाइदा उठाउँदै लेखक क्रूर र निर्मम बन्दै हाकिमलाई थप्पड हानेको, सामूहिक बलात्कार र ठगीमा संलग्न भएको, हाकिमकी स्वास्नीसँग अनैतिक सम्बन्ध स्थापित गरेकोजस्ता खल पात्रका रूपमा चित्रण गरेका कारण केशवप्रसादले पीडा र चिन्ताको अनुभूति गरेको छ । “अब मलाई उससित डर लाग्न थाल्यो । ऊ म विरुद्ध एक भयानक खेल खेल्दै थियो, आफ्नो मनमानी गर्दै । ऊ निरङ्कुश सत्ताधारीजस्तै मेरो अस्तित्व मेट्ने जालमा लागेको देखिन थाल्यो” (गौतम, २०६७/२०६९, पृ. ५९) । लेखक केवल केशवप्रसादको चारित्रिक पक्षलाई नङ्ग्याउन मात्र सक्रिय रहेको छैन, यसका अतिरिक्त उपन्यासमा उपयुक्त परिवेश सिर्जनाका लागि भन्दै उसका घरपरिवारका सदस्यसँग समेत निकटता बढाएको छ । केशवप्रसादको परिवारका सदस्यसँग गरेको असल व्यवहारका कारण उनीहरू लेखककै प्रशंसामा केन्द्रित हुँदा एक्लो बनेको केशवप्रसादले लेखकको हत्या गर्ने कुरा गर्नुले ऊ आफ्नो निजत्वका लागि गरेको निर्णयका कारण चिन्तामा परेको छ भन्ने कुरालाई घनीभूत रूपमा प्रस्तुत गरेको देखिएको छ ।

विवेच्य उपन्यासमा प्रमुख भूमिका निर्वाह गरिरहेको पात्र केशवप्रसादले स्वतन्त्र निर्णय गर्दै लेखक राम उपाध्यायको आग्रहलाई स्वीकार गर्दा पीडा र चिन्ताको सामना गर्न बाध्य भएको कुरालाई प्रस्तुत गरिएको छ । आफ्नो चारित्रिक स्वभावभन्दा भिन्न खल पात्रको भूमिकामा चित्रण गर्ने र घरको आन्तरिक कुरामा हस्तक्षेप गर्ने लेखकको प्रवृत्तिका कारण केशवप्रसादले समस्या भोग्न बाध्य भएको देखिन्छ । लेखक भुण्डिएर आत्महत्या गर्दा प्रफुल्लित हुनु अनि त्यो आत्महत्या गर्ने व्यक्ति लेखकको पात्र भएको भन्ने जानकारी पाउँदा चिन्तित हुनुले लेखकका कारण केशवप्रसाद चिन्तित छ भन्ने कुरा स्पष्ट भएको छ । हाकिमलाई अभद्र व्यवहार गरेको र घाँटी अँठ्याएकोजस्ता भूमिकामा चित्रण गरेको अभियोगमा केशवप्रसाद निलम्बनमा पर्नुको कारण पनि लेखक नै रहेको

छ । “अफिसमा पनि मलाई निलम्बित गरिएका दिनहरू थिए अभद्र व्यवहार गरेकोमा । खास त भनिएन । मेरो विचारमा त उही लेखकले मबाट हाकिमलाई दिलाएको काल्पनिक थप्पड वास्तविक बनाएर निलम्बित गरिएको थियो” (गौतम, २०६७/२०६९, पृ. ७७) । एक मात्र जागिरको भरमा त्यत्रो परिवारको जिम्मेवारी वहन गरेका अवस्थामा जागिरबाट नै बाहिरिनुपर्ने बाध्यताको मूल कारक लेखक नै रहेको छ । केशवप्रसादको इमानदारी, सच्चरित्रता, कर्तव्यपरायण, श्रममा विश्वास गर्ने सत् पात्रको प्रवृत्तिको धज्जी उडाउँदै कूर, निर्मम, आततायी बन्दै उसको जीवनमा हस्तक्षेपकारी भूमिका खेलि रहेको लेखकका कारण नै केशवप्रसादको जीवनमा समस्या, पीडा र चिन्ता बढ्दै गएको देखिएको छ ।

स्वतन्त्र निर्णय गरी आफ्नो अस्तित्व सबल बनाउने प्रयत्न विफल भएपछि केशवप्रसादले पीडाको अनुभूति गरेको कुरालाई *अप्रिय* उपन्यासमा अभिव्यक्त गरिएको छ । केशवप्रसादको निजी जीवनमा हस्तक्षेप गर्दै आएको लेखक केशवकै घरमा बस्न थाल्नु, त्यहाँ आफू अनुकूल खाने, सुत्ने, केशवका छोरीहरूलाई प्रभाव पार्ने, घरमा खाने कुराको कमी हुन नदिने, केशवप्रसादकी पत्नी बीनूलाई समेत रकम दिनेजस्ता उसका क्रियाकलाप केशवप्रसादका लागि थप समस्या सिर्जना गर्ने कारकका रूपमा रहेको देखिएको छ । यस पात्रसँगको निकटताले आफ्नो स्वाभिमानमा गम्भीर समस्या आइपरेका अवस्थामा अझ आफ्नै घरमा आएर प्रभुत्व कायम गरेपछि केशवप्रसाद एकलो, उपेक्षित र आफ्नै घरमा विस्थापितजस्तो देखिएको छ ।

उसले मलाई आफ्नै घरमा विस्थापित तुल्याइदिएको थियो । म त्यसमा केही गर्न नसक्ने थिएँ । सारा परिवार उसको वशमा थियो । ऊ आफ्नो निरङ्कुशता केवल मेरा लागि सुरक्षित राख्दथ्यो । सहनुबाहेक उपाय थिएन । .... परिवारमा म पूर्ण रूपमा एक हुँदै नभएको व्यक्तिभैँ बन्दै गइरहेको थिएँ । केटाकेटीले उच्च अध्ययन गर्नेदेखि घर बेच्ने कुरा अथवा छोराछोरीको विहेसम्ममा पनि उसैको राय प्रामाणिक मानिन्थ्यो (गौतम, २०६७/२०६९, पृ. ८१) ।

केशव लेखकबाट त पीडित छ, नै साथै उसकै कारण परिवारका सदस्यबाट समेत उपेक्षित बन्नुपर्दा थप दुश्चिन्तामा परेको देखिन्छ । यसै समस्याका कारण नै लेखक राम उपाध्यायलाई समाप्त पार्ने उद्देश्यले बजारबाट ल्याएको खुकुरीमा खिया लागेजस्तै केशवको जीवनमा पनि रामको उपस्थितिले खिया लागेको स्थिति रहेको छ । यसो हुनुको प्रमुख कारण लेखकको प्रस्तावलाई स्वीकार गरी आफ्नो अस्तित्व सुरक्षित गर्ने केशवप्रसादको निर्णय नै प्रधान रहेको देखिन्छ ।

अप्रिय उपन्यासमा राम उपाध्यायसँगको निकटताका कारण घरका सबै सदस्य उसको निकट बनेको घटनाका कारण केशवप्रसादमा चिन्ता र पीडाको भाव वृद्धि हुँदै गएको देखिन्छ । लेखकले आफूलाई उपयोग गरिरहेको वास्तविकता पत्नी बीनूलाई बताउँदा ऊ खराब छैन भन्ने प्रतिक्रिया दिनु, राम उपाध्यायले आदेश दिएमा बाबुलाई नै अन्तै राख्ने कुरा छोराहरूले गर्नु, लेखकद्वारा लिइएको पैसा फिर्ता गरेर जा भन्ने सामर्थ्य आफूमा

नहुनुजस्ता समस्याबाट केशवप्रसाद प्रताडित बनेको छ । “मेरा आँखामा आर्द्रता भल्कियो, एक्लोपन, निरीहता अपमानको त्रिवेणी जन्मेको थियो । आँखा ओभानो त तब हुन्छ, जब मन ओभानो होस् । मन त यहाँ, के भएको थियो के” (गौतम, २०६७/२०६९, पृ. ८६) ? केशवप्रसादमा जीवनप्रतिको निस्सारता र पीडाको विन्दुमा पुऱ्याउने प्रमुख कारण आफ्नै निर्णय रहेको देखिन्छ । आरम्भमा आर्थिक समस्या मात्र भेलेको यस पात्रले लेखकसँगको निकटताका कारण चारित्रिक, पारिवारिक, एक्लोपन, उपेक्षाजस्ता अनेक समस्याको सामना गर्न बाध्य भएको छ । जीवनमा भोग्नुपरेका यी सारा समस्याको मूल कारण लेखकसँग निकट बन्नाका लागि गरेको निर्णय नै रहेको देखिन्छ ।

विवेच्य उपन्यासमा लेखक राम उपाध्यायले पनि सिर्जनाका माध्यमबाट आफ्नो मूल्य स्थापित गर्ने हेतुले केशवप्रसादलाई पात्रका रूपमा चयन गर्ने निर्णय गर्दा प्रशस्त समस्या भोग्न बाध्य रहेको कुरालाई समेत विषयबद्ध गरिएको छ । मानव जीवनका प्रवृत्ति र स्वभावलाई जीवन्त रूपमा प्रस्तुत गर्नाका लागि प्रयत्न गर्दा केशवप्रसादले गरेको अवरोधका कारण राम उपाध्यायले पटकपटक समस्या भोग्न बाध्य भएको छ । सिर्जना सोभो बाटामा हिँड्दै, जीवनका हरेक पक्षको चित्रण गर्दा त्यहाँ राम्रा र अनुकूल पक्षको मात्र चित्रण हुन्छ भन्ने कुरा पनि छैन । पात्र सधैं सत्को भूमिकामा रहन्छ भन्ने पनि छैन । यही मनोविज्ञानबाट प्रेरित लेखकले केशवप्रसादलाई विलासी, भ्रष्ट, सन्तानवृद्धिमा नथाक्ने, व्यभिचारी स्वभावको पात्रका रूपमा चित्रण गरेपछि आफ्नो आचरणभन्दा भिन्न ढङ्गबाट चित्रण गरेको भनी केशवप्रसादले प्रतिवाद गरेको अवस्थामा राम उपाध्यायले समस्या भोग्न बाध्य भएको छ ।

मुख्य कुरा मेरो कल्पना हो, तिमी होइनौ । तिम्रा लागि मुख्य कुरा तिम्रीलाई मैले प्रत्येक हप्ता वा महिना, कहिलेकाहीं दिने रकम हो, जसले एउटा काल्पनिक कथाका लागि भौतिक रूपमा तिम्रीलाई र तिम्रो परिवारलाई पालेको छ अहिले ।’ .... यो उपन्यास मेरो संसार हो, यसको प्रजापति म हुँ । मलाई जस्तो रुचि हुन्छ, त्यसैअनुसार चलाउँछु । यही त मेरो आनन्द हो । यति खर्च म यसै आनन्दप्राप्तिका लागि गरिरहेको छु (गौतम, २०६७/२०६९, पृ. ३९) ।

उपन्यासलाई यथार्थ, रोचक, जीवन्त, मौलिक बनाई आफ्नो मूल्य स्थापनाका लागि लेखकले गरेको प्रयत्नमा केशवप्रसादले आफ्नो स्वाभिमानको प्रतिकूल भन्दै गरेको प्रतिवादको सामना गर्नुपर्दा र उसलाई सचेत बनाउनुपर्दा समस्याको बोध गरेको देखिएको छ । मानव जीवनका वास्तविकतालाई गहन ढङ्गले प्रस्तुत गरी जीवन्त उपन्यास सिर्जना गरी आफ्नो मूल्य प्रमाणित गर्ने प्रयत्नमा लाग्दा आर्थिक लगानी, श्रम गर्नुपर्ने तथा केशवको प्रतिवादलाई भेल्नुपर्नेजस्ता समस्याका कारण लेखकसमेत पीडा र चिन्तामा परेको कुरालाई यस उपन्यासमा नाटकीकरण गरिएको छ ।

३.३ जिम्मेवारी बोध

मूल्यका लागि गरेको निर्णयपश्चात् आइपर्ने समस्याप्रति स्वयम् निर्णयकर्ताले नै जिम्मेवारी बोध गर्नुपर्छ भन्ने अस्तित्ववादी जीवनदृष्टिको मान्यतालाई अप्रिय उपन्यासमा केशवप्रसादका माध्यमबाट व्यक्त गरिएको छ । सुब्बाङ्गीको जागिरका भरमा आठजनाको परिवार धान्नुपर्दा भोग्नुपरेको आर्थिक समस्याबाट मुक्ति पाउनाका लागि हाकिमका घरमा र कार्यालयमा समेत अतिरिक्त काम गरेको यस पात्रले लेखक राम उपाध्यायको उपन्यासको पात्र बन्ने प्रस्तावलाई स्वीकार गर्दा प्रशस्त समस्या भोग्न बाध्य भएको छ । मूलतः आफ्नो चरित्रमाथि क्रीडा गर्दै खल पात्रमा चित्रण गर्ने, घरको आन्तरिक विषयमा हस्तक्षेप गर्ने, नैतिकतामा धज्जी उडाउने लेखकको दुःप्रवृत्तिका कारण पीडित बनेको केशवप्रसादले आफूले गरेकै निर्णयका कारण यस्ता समस्या आइपरेको बोध गर्दै प्रतिवाद गर्नुले उसले जिम्मेवारी बोध गरेको छ भन्ने कुरालाई प्रतिबिम्बित गरेको छ । लेखकले नगरकोट जानका लागि गरेको आग्रहलाई स्वीकार गर्ने, उसले मागेका विवरण सही ढङ्गले प्रस्तुत गर्ने केशवप्रसादको प्रवृत्तिले ऊ आफूले गरेको निर्णयप्रति जिम्मेवार रहेको छ भन्ने कुरालाई पुष्टि गरेको देखिन्छ ।

विवेच्य उपन्यासमा केशवप्रसादले लेखक राम उपाध्यायसँग निकट बन्ने निर्णय गरेपश्चात् आइपरेका समस्याप्रति जिम्मेवारी बोध गरेको कुरा उपन्यासमा उसले गरेका प्रयत्नका माध्यमबाट व्यक्त गरिएको छ । खराब, क्रूर, आततायी प्रकृतिको चरित्र लेखकले केशवप्रसादको आर्थिक दुर्बलता, सरलता, इमानदारीपन र सच्चतरित्रताको लाभ लिँदै उसलाई पतित बनाउने प्रयत्न गरिरहको कुरा उपन्यासमा वर्णित घटनाले सिद्ध गरेका छन् । आरम्भमा आफ्नो आर्थिक समस्यामा केही राहत हुँदा रमणीयताको अनुभूति गरे पनि पछि क्रमशः लेखकले गलत पात्रका रूपमा चित्रण गर्ने प्रवृत्तिका कारण केशवप्रसाद पीडित बनेको छ । यस्ता समस्या र पीडाको प्रमुख कारण आफू नै भएको बोध गर्दै पत्नी र छोराहरूसँग वास्तविक कुरा बताएर, पैसा फिर्ता गरेर उसलाई विदा गर्ने सोचाइ बनाउनुले केशवप्रसाद आफूले गरेको निर्णयका कारण आइपरेका समस्याको समाधानका लागि स्वयम् सक्रिय बनेको देखिएकाले जिम्मेवारीबाट अलग नभएको स्पष्ट भएको छ ।

तिमीहरूले ठान्यौ ऊ मेरो मित्र हो । ऊ उदार व्यक्ति हुनाले यसरी खर्च गर्दै छ । उसको तुलनामा मलाई निकृष्ट पनि ठान्यौ होला । तर उसले सबको हिसाब गरेर राखेको छ । पछि मेरो पारिश्रमिकबाट कटाउँछ । ऊ मेरो केही होइन । बरु एक अपरिचित मात्र हो (गौतम, २०६७/२०६९, पृ. ८३) ।

परिवारका सदस्यलाई वास्तविकता बताई लेखकलाई आफू र आफ्नो परिवारको सम्पर्कबाट अलग बनाउनका लागि केशवप्रसादले प्रयत्न गरेको छ । आफ्नो जीवनमा आइपरेको यो समस्यामूलक पात्र लेखकलाई आफूहरूको सम्पर्कबाट अलग राख्ने केशवप्रसादको यस खालको प्रयत्नमा जिम्मेवारीबोध अभिव्यञ्जित भएको छ ।

आफ्नै निर्णयका कारण सिर्जित समस्याका कारण प्रताडित बनेको अप्रिय उपन्यासको प्रमुख पात्र केशवप्रसाद ती समस्याप्रति जिम्मेवारी बोध गरेको देखिएको छ । लेखकको चरम मनपरिबाट आफ्नो स्वत्वमा

गम्भीर समस्या आएको बोध गर्दै सहज र स्वाभाविक ढङ्गले अलग बन्नका लागि गरेको प्रस्तावमा जिम्मेवारी बोध देखिएको छ । “मैले भनें, ‘हामी अब छुट्टियौं । तपाईं जे मन लाग्छ त्यो लेख्नुस् । मेरो आधार लिने कुरा विर्सनुस् । म जान्छु” (गौतम, २०६७/२०६९, पृ. ९०) । लेखकले गरेको निर्मम व्यवहारबाट मुक्त हुनका लागि केशवप्रसादले सम्भौतालाई विकल्प रोजेको छ । लेखक भने त्यसो हुने कुरा असम्भव ठान्दै केशवप्रसादलाई आफ्नो उपन्यासको पात्रका रूपमा चित्रण गर्ने कुराबाट पछि हटेको देखिएको छैन । स्वतन्त्र रहन चाहेको केशवप्रसादलाई दायित्वबाट अलग हुन नहुने कुराप्रति सचेत गराएपछि आक्रोशित बन्दै लेखकको घाँटी अँट्याए पनि माफी माग्नुले जिम्मेवारीलाई नै बोध गरेको तथ्यलाई प्रमाणित गरेको देखिन्छ । आफूले पात्रका रूपमा उपयोग गरेको पात्र केशवप्रसादले लेखकका व्यवहारप्रति पटकपटक असन्तुष्टि जाहेर गर्दा पनि उसको मनोभावनाको कदर गर्ने प्रवृत्ति लेखकमा देखिएको छैन । लेखकको काल्पनिक पात्रलाई हत्या गरेको अभियोगमा केशवप्रसादलाई जेल हाल्न लेखक सफल भएको छ । “लेखक अन्त्यमा मलाई एक वास्तविक सर्वसाधारण व्यक्तिबाट, एक काल्पनिक पात्रमा परिणत गर्न सफल भएको थियो । यो षड्यन्त्र मेरो चारैतिर चलिरहेको थियो । युद्ध पनि थियो । हेरूँ, के हुन्छ मेरो फैसला ? एउटा कुरा बुझेको छैन” (गौतम, २०६७/२०६९, पृ. ९२) । जीवनमा आर्थिक, पारिवारिक, चारित्रिकजस्ता समस्यासँग सङ्घर्ष गरिरहेको पात्र केशवप्रसादले अन्त्यमा विनाकसुर जेलमा जानुपर्ने बाध्यता सिर्जना भए पनि जीवनबाट पलायन हुने मनोविज्ञान नबनाई सङ्घर्षका लागि प्रतिबद्ध देखिएको छ । यसको इमानदारीपन, सच्चरित्रता र आर्थिक दुरवस्थाको लाभ लिँदै निजी जीवनमा नराम्रोसँग खेल्दा लेखकलाई प्रिय लागे पनि केशवप्रसादजस्ता पात्रका लागि यस्ता कर्तुत अप्रिय लागेको सन्दर्भलाई उपन्यासमा प्रस्तुत गरी उपन्यासको नामाकरणसमेत गरिएको छ । मूल्यका लागि स्वतन्त्र निर्णयको भुमरीमा पस्दा समस्या र चिन्ता भोग्न परे पनि जिम्मेवारीबाट भाग्ने, जीवन विसर्जन गर्ने प्रवृत्ति केशवप्रसादमा नदेखिनुले जिम्मेवारीबोधलाई नै प्रतिबिम्बित गरेको छ ।

उपन्यास सिर्जनाका माध्यमबाट आफ्नो मूल्य स्थापित गर्नाका लागि प्रयत्नशील पात्र लेखक राम उपाध्यायमाथि समस्या र चिन्ता आइपरे पनि ती समस्यालाई वहन गर्दै सिर्जनालाई निरन्तरता दिने प्रयत्नमा पनि जिम्मेवारीबोध प्रतिबिम्बित भएको छ । जीवन आँसु र हाँसोको मिश्रण भएकाले तिनको प्रस्तुतिले मात्र उपन्यास जीवन्त बन्छ भन्ने कुराप्रति सचेत रहेको लेखकले आफूले खर्च गरेर करार गरेको पात्र केशवप्रसादलाई आफू अनुकूल चित्रण गर्ने कुरामा सचेत देखिएको छ । *अप्रिय* उपन्यास लेखक, लेखन र पात्रको अस्तित्वको अन्तः सङ्घर्ष हो (भट्टराई, २०६७/२०६९, भूमिका खण्ड ड) । यद्यपि लेखकले गरेको चित्रण केशवप्रसादका लागि सुपाच्य नदेखिए पनि लेखकका दृष्टिबाट मूल्याङ्कन गर्दा आफ्नो मूल्यका लागि गरेको प्रयत्न भने स्वाभाविक नै देखिएको छ । केशवप्रसादले सम्भौतालाई अन्त्य गर्न राखेको प्रस्तावलाई अस्वीकार गर्नुले पनि लेखक आफ्नो जिम्मेवारी बोधबाट विचलित नभएको प्रस्टै देखिन्छ । “हो । तर मेरो उपन्यास नसकिउन्जेल, तिमी मैले खोजेको बेलामा

हाजिर हुनुपर्दछ । बाहिर कतै जाँदा, मलाई भनेर जानुपर्ने हुन्छ । मेरो त्यत्रो रकमको करारमा पनि यिनै बुँदा राखिएका छन्” (गौतम, २०६७/२०६९, पृ. ९०) । आफ्नो अस्तित्वका लागि गर्न लागेको काममा आइपरेका समस्याबाट विचलित हुने मनोविज्ञान लेखकमा नदेखिनुले उसमा पनि जिम्मेवारीबोध रहेको प्रस्टै देखिएको छ ।

४. निष्कर्ष

नेपाली साहित्यमा आविष्कारी आख्यानकारका रूपमा सम्मानित ध्रुवचन्द्र गौतमद्वारा लिखित एक्काइसौँ उपन्यास *अप्रियमा* अस्तित्ववादी जीवनदृष्टिअन्तर्गतको वरणस्वतन्त्रतालाई सशक्त रूपमा अभिव्यक्त गरेको देखिन्छ । काठमाडौँ उपत्यकालाई कार्यपीठिका बनाई लेखिएको यस उपन्यासमा निम्नमध्यम वर्गीय पात्रको जीवन आर्थिक पक्षको दुर्बलताका कारण कमजोर बनेको छ भन्ने कुरालाई प्रस्तुत गर्दै यसै परिवेशमा आवद्ध रही वरणस्वतन्त्रता अभिव्यक्त गरेको देखिन्छ । उपन्यासमा प्रमुख भूमिका निर्वाह गरेको पात्र केशवप्रसाद र लेखकको भूमिकामा रहेको पात्र राम उपाध्यायका माध्यमबाट वरणस्वतन्त्रताको अभिव्यक्ति यस उपन्यासमा भएको छ । मानिसले आफ्नो मूल्यका लागि स्वतन्त्रता र उत्तरदायित्वलाई वहन गर्नुपर्छ, भन्ने कुरालाई अभिव्यक्त गर्नाका निम्ति उपन्यासकार गौतमले यस उपन्यासमा वरणस्वतन्त्रता अभिव्यक्त गरेको देखिन्छ । आफ्नो मूल्य स्थापनाका लागि लेखक राम उपाध्यायको प्रस्तावलाई स्वीकार गर्दा आइपरेका समस्या, पीडा र चिन्ता वहन गर्दै केशवप्रसाद आफ्नो मूल्यका लागि युद्ध गर्ने प्रतिबद्धता व्यक्त गर्नुले ऊ जिम्मेवारीबाट अलग नभएको स्पष्ट भएको छ । यसै गरी मानव जीवनका सुखदुःखका पक्षलाई चित्रण गर्नाका निम्ति केशवप्रसादलाई पात्र बनाउँदा उसबाट गरिएका आशंका, आक्रमण, सम्भौता भङ्गका प्रयासजस्ता समस्यालाई वहन गर्दै उपन्यास सिर्जनामा निरन्तर सक्रिय रहनुले ऊ पनि जिम्मेवारीबाट अलग नभएको स्पष्ट भएको छ । लेखकले कल्पना गरी उपन्यासमा लेखिएका कुरालाई केशवप्रसादको जीवनमा यथार्थ रूपमा परिणत गर्दा प्रिय माने पनि केशवप्रसादलाई अप्रिय लागेको सन्दर्भका आधारमा उपन्यासको नामाकरण गरिएको यस उपन्यासमा मूलतः यी दुई पात्रले एकअर्कालाई उपयोग गर्दै आफ्नो मूल्यका लागि प्रयत्न गरेको घटनालाई नाटकीकरण गरी अस्तित्ववादी वरणस्वतन्त्रता अभिव्यक्त गरेको देखिन्छ । मूलतः प्रमुख पात्र केशवप्रसादमा आफ्नो निर्णयका कारण आइपरेका पीडा, चिन्ता, निस्सारता, एक्लोपनजस्ता समस्या आइपरे पनि जीवनबाट पलायन हुने, पारिवारिक सम्बन्धबाट विमुख हुने नभई अस्तित्वको यात्रामा सक्रिय हुनुले जिम्मेवारी वहन गरेको कुरा स्पष्ट भएको छ । मानिस आफ्नो निर्मितमा आफैँ सक्रिय रहनुपर्छ र त्यस प्रक्रियामा संलग्न रहँदा आइपर्ने चिन्ताबाट पलायन नभई निरन्तर सङ्घर्ष गरी जिम्मेवारी वहन गर्नुपर्छ भन्ने लोकजीवनका लागि हितकारी ज्ञानको सञ्चार यस उपन्यासले गरेको छ भन्ने निष्कर्ष यस अध्ययनको रहेको छ । अस्तित्ववादी जीवनदृष्टिको मूलभूत प्रतिमान वरणस्वतन्त्रताको मान्यता अनुरूप निर्मित उपकरणका आधारमा गरिएको यो अध्ययन अन्य अध्येताका लागि उपयोगी सामग्री हुनु यस अध्ययनको महत्त्वपूर्ण प्राप्ति रहेको छ ।

कृतज्ञता ज्ञापन

प्रस्तुत लेख “ध्रुवचन्द्र गौतमका उपन्यासमा अस्तित्ववाद” शीर्षकमा विद्यावारिधि अध्ययनका क्रममा तयार पारिएको हो । उक्त अध्ययनका क्रममा विद्वत्वृत्ति र प्राज्ञिक परामर्शका निम्ति विश्वविद्यालय अनुदान आयोग नेपालप्रति हार्दिक कृतज्ञताज्ञापन गर्दछु ।

सन्दर्भ सामग्रीसूची

- गौतम, ध्रुवचन्द्र (२०६७/२०६९). *अप्रिय*. (दोस्रो संस्क.). ललितपुर : साभा प्रकाशन ।
- त्रिपाठी, वासुदेव (२०३०/२०४९). *पाश्चात्य समालोचनाको सैद्धान्तिक परम्परा भाग २*. (तृतीय संस्क.). पुलचोक: साभा प्रकाशन ।
- पाण्डे, ज्ञानू (२०६८/२०७६). नेपाली उपन्यासमा अस्तित्ववाद. *रत्न बृहत् नेपाली समालोचना* (प्रायोगिक खण्ड). (दोस्रो संस्क.). राजेन्द्र सुवेदी र लक्ष्मणप्रसाद गौतम (सम्पा.). काठमाडौं : रत्न पुस्तक भण्डार ।
- प्रधान, मच्छिन्द्र (सन् १९७१). अस्तित्ववाद : परिचयन. *वार्ताहरू*. कुमार प्रधान (सम्पा.). दार्जिलिङ : नेपाली साहित्य परिषद् ।
- भट्टराई गोविन्दराज (२०६७/२०६९). विश्वस्तरका अतिप्रिय उपन्यासमा छ ‘अप्रिय’ : अनेक अप्रियताले घेरिएको प्रिय जीवन छ यहाँ. *अप्रिय*. (दोस्रो संस्क.). ध्रुवचन्द्र गौतम. ललितपुर : साभा प्रकाशन ।
- शर्मा, रामविलास (सन् १९९३). *नयी कविता और अस्तित्ववाद*. नयी दिल्ली : राजकमल प्रकाशन ।
- सक्सेना, लक्ष्मी र मिश्र, सभाजीत (सन् १९८८). *अस्तित्ववाद के प्रमुख विचारक*. भोपाल : मध्यप्रदेश हिन्दी ग्रन्थ अकादमी ।
- Camus, A. (1956/1991). *The rebel*. Anthony Bower (trans.). First vintage international edition.
- Sartre, J. P. (n. d.). *Being and nothingness*. Hazel E. Barnes (trans.). University of Colorado.
- Sartre, J. P. (1947/2007). *Existentialism is a humanism*. New Haven and London : Yale university press.
- Sartre, J. P. (1957/2011). *Existentialism and human emotions*. New York : Philosophical library.